

Marta GORZAŁKA*

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska

PROJEKTOR – wolontariat studencki jako przygotowanie do zawodu nauczyciela

PROJEKTOR – student volunteering as a process of gaining experience in teachers job

Streszczenie

Nauczyciel edukacji początkowej staje przed niemalym wyzwaniem, jakim są oczekiwania stawiane wobec niego. Dlatego ważne jest, aby kandydaci na nauczycieli już w trakcie toku studiów podejmowali działania, które wzbogacą ich doświadczenie, kompetencje i umiejętności w pracy zawodowej. W artykule zwrócono uwagę na korzyści wynikające z zaangażowania się w działalność programu PROJEKTOR – wolontariat studencki.

Słowa kluczowe: student, wolontariat, doświadczenie, kompetencje.

Abstract

Teachers are faced with a great challenge in terms of expectations that are a part of their jobs. That's why it's crucial for future teachers to take actions in expanding their experience in their field all while still being a student. The article specifically noted the benefits of being a part of PROJEKTOR programme.

Keywords: student, volunteering, experience, competence.

Zmiany, jakie zachodzą we współczesnym świecie nie omijają szkolnictwa, a co za tym idzie, studentów edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej – kandydatów na nauczycieli. Coraz częściej słyszymy o ogromnych oczekiwaniach wobec początkujących nauczycieli oraz wymaganym od nich doświadczeniu.

Absolwent szkoły wyższej, rozpoczynający swoją karierę zawodową, staje przed wieloma przeszkodami. By im sprostać, młody człowiek musi wykazać się

* Studentka III roku specjalności: Edukacja wczesnoszkolna i przedszkolna w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Opieka naukowa: dr Anna Pękala.

kreatywnością i innowacyjnością, które łączą tradycje z nowatorskimi rozwiązaniami. Jak wspomina Stanisław Kowal:

W kontekście gwałtownie następujących zmian społecznych i kulturalnych nie może nikogo zdziwić mało oryginalna konstatacja: wychowanie w tych czasach to zadanie o niezwykłym poziomie trudności. [...] Możliwości różnorodnych przeżyć, uczenia się i działania są coraz większe. Z wszystkich stron płyną informacje, obrazy, teksty. Pojawiają się codziennie nowe trendy, nowe style życia, nowe przyjemności, nowe filozofie, a nawet nowe religie... Modne staje się spektakularne odżegnywanie się od tradycji, autorytetów i jakiegokolwiek kontroli życia. W imię wolności i indywidualizmu odrzucone są wartości niegdyś kultywowane przez wspólnoty. Intensywność zmieniających się wrażeń, przeżyć, propozycji jest wprost oszałamiająca¹.

Jesteśmy świadomi, że zmiany te są nieuniknione. Jednak, podążając za rzeczywistością, nie możemy zgubić własnej tożsamości. Dzieci w naturalnym procesie socjalizacyjnym czerpią ze swojego środowiska bardzo intensywnie – a szkoła jest jednym z podstawowych środowisk młodego człowieka. Nauczyciel jest odpowiedzialny za budowanie wspólnoty, do której należą wychowanek oraz wartości, jakimi się ona kieruje². Szczególną uwagę przywiązuje się w dzisiejszych czasach do kreatywności i twórczości. Czym zatem jest twórczość w odniesieniu do wychowania wczesnoszkolnego? Jak informują nas w swoim artykule Beata Łukasik, Monika Adamska-Staroń oraz Małgorzata Piasecka:

Twórczość to podstawowa kategoria pedagogiczna, która w literaturze przyjmuje zamienne różne imiona. Mówi zatem o wychowaniu do twórczości, wychowaniu skierowanym ku przyszłości, wychowaniu antycypacyjnym, wychowaniu do i przez sztukę, wychowaniu do wolności, czy edukacji z wyobraźnią³.

[...] Twórczość w edukacji to taka przestrzeń, która porusza jednocześnie umysł, uczucia i wyobraźnię powodując, że człowiek umie/uczy się transformowania wizji w porządku świata możliwego i/lub pożądanego⁴.

Z obserwacji dzisiejszej rzeczywistości wynika, że wymagania wobec kandydatów i samych nauczycieli nabierają coraz większego tempa. Celestyna Grzywniak zauważa, że:

¹ S. Kowal, *O wychowaniu w szkole albo przeciwdziałanie chaosowi*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów do zawodu nauczyciela w zmieniającej się rzeczywistości*, K. Kraszewski (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008, s. 8.

² Ibidem, s. 10.

³ B. Łukasik, M. Adamska-Staroń, M. Piasecka, *Twórcze myślenie. Kreatywny student i nauczyciel*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2009, s. 8.

⁴ R. Łukaszewicz, *Edukacja z wyobraźnią jako kreatywne przekraczanie: od końca wizji do wizji końca*, „Forum Oświatowe”, Warszawa 2000, s. 31.

[...] ich różnorodność i złożoność jest coraz większa. Aby sprostać tym zapotrzebowaniom, nauczyciel musi posiadać stosowne kwalifikacje związane ze swoją specjalizacją, oraz szeroki wachlarz kompetencji obejmujących swoim zasięgiem wszystkie obszary pracy szkoły. [...] Profesjonalny warsztat nauczyciela budowany jest na kompetencjach podstawowych i uzupełniających⁵.

Małgorzata Taraszkiewicz kompetencje dzieli na trzy grupy:

- kompetencje merytoryczne, dotyczące zagadnień nauczania przedmiotu, nauczyciel jest ekspertem i doradcą przedmiotowym,
- kompetencje dydaktyczno-metodyczne, dotyczące warsztatu nauczyciela oraz metod i technik nauczania i uczenia się,
- kompetencje wychowawcze, dotyczące różnych rodzajów oddziaływań na ucznia, nawiązywania kontaktów i różnych technik komunikacji⁶.

Pewne jest, iż kompetencje tych każdy kandydat na nauczyciela nabiera indywidualnie. Można pokusić się o stwierdzenie, że kompetencje merytoryczne warunkowane są wiedzą zdobytą w murach uczelni. Pozostałe dwie ściśle związane są z indywidualnym podejściem: powołaniem do zawodu, chęcią realizacji siebie i praktyką, którą, niestety, ciężko poznać wyłącznie podczas praktyk pedagogicznych, ze względu na zbyt małą ich liczbę podczas toku studiów. Dopiero nabyte w pracy zawodowej doświadczenie pozwala w pełni wykorzystać zdobytą wiedzę merytoryczną. Proces ten rozpoczyna się już w trakcie praktyk pedagogicznych. Warto zadać jednak fundamentalne pytanie: Czy działania praktyczne realizowane w ramach studiów są wystarczające, by przygotować studenta do wykonywania zawodu zgodnie z współczesnymi wymaganiami? Z pewnością pozwalają zweryfikować przygotowanie merytoryczno-dydaktyczne, zdobyte podczas ćwiczeń dydaktyki przedmiotowej. Czy to jednak wystarczy, aby poradzić sobie jako nauczyciel?

Nauczyciel musi posiadać podstawową wiedzę dotyczącą problemów i sposobów postępowania z dzieckiem, ponieważ umożliwi mu to lepszy kontakt z trudnym, jak i zdolnym uczniem⁷. Wiedza to jednak nie wszystko, najważniejsza jest umiejętność zastosowania jej w praktyce oraz w sytuacji problemowej. Jeśli udaje się to osiągnąć, jest to jeden z największych sukcesów przyszłych pedagogów, a uśmiech i radość dziecka jest najlepszym na to dowodem.

⁵ C. Grzywniak, *Przygotowanie nauczycieli do pracy z dziećmi z dysfunkcjami rozwojowymi oraz nadpobudliwością psychoruchową*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów do zawodu nauczyciela w zmieniającej się rzeczywistości*, K. Kraszewski (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008, s. 20.

⁶ M. Taraszkiewicz, *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Wydawnictwo ARKA, Poznań 2000, s. 98.

⁷ C. Grzywniak, *Przygotowanie nauczycieli...*, op. cit., s. 25.

W procesie kształcenia nauczycieli teoria i praktyka powinny odgrywać równoważną rolę⁸. Przy założeniu, że praktyka ta odnosi się wyłącznie do tych realizowanych w toku studiów. Zarówno studenci, jak i nauczyciele podkreślają niemożność pełnej realizacji tego postulatu.

Studiowanie w XXI wieku to kwestia sporna dla wielu młodych ludzi. Dla jednych jest ono zbędną koniecznością, a dla innych chęcią realizacji samego siebie, co wiąże się z uzyskaniem formalnoprawnych tytułów oraz zdobyciem odpowiednich, niezbędnych w dzisiejszej rzeczywistości, kompetencji społecznych i zawodowych⁹. Nasuwa się od razu pytanie: Czy szkoły wyższe gwarantują swoim studentom zdobycie tych kompetencji? Przyjęto, że proces edukacyjny ma stawiać człowieka w roli współtwórcy własnego rozwoju (co jednocześnie wiąże się z przyszłościowym rozwojem jego wychowanków). Niestety, bardzo często między interesami studenta a nauczyciela akademickiego występuje sprzeczność ról. Z założenia, nauczyciel ma obowiązek przekazać wiedzę, a student ją opanować¹⁰. Zależność ta nie zawsze przynosi oczekiwane skutki. W dzisiejszych czasach wymaga i oczekuje się coraz większego zaangażowania od nauczyciela, jak i uczniów. Ideałem jest, aby oboje potrafili się wzajemnie uzupełniać i czerpać od siebie jak najwięcej. Odnosi się to zarówno do nauki akademickiej, jak i nauki w szkole podstawowej.

Kandydat na dobrego nauczyciela musi posiadać umiejętność podjęcia działań, które pomogą zmotywować ucznia do przyswajania wiedzy w sposób chętny, w naturalny sposób pobudzając jego aktywność. Tak oto, w skrócie, prezentują się wymagania wobec studentów, którzy rozpocząć mają swoją przygodę w zawodzie nauczyciela, ale jak jest naprawdę?

Nauczyciele przyjmujący studentów na praktyki zauważają, że Ci niejednokrotnie „[...] mają wyraźne problemy z komunikacją interpersonalną. Odczuwają lęk przed nawiązaniem kontaktów z uczniem”¹¹, gronem pedagogicznym czy też dyrekcją placówki oświatowej. Ogromną trudność sprawia im przekazanie wiedzy, dostosowując się do poziomu uczniów oraz realne ustalenie ilości materiału możliwej do zrealizowania. Zdecydowanym powodem tych problemów, jak podkreślają zarówno nauczyciele i studenci, jest zbyt krótka praktyka odbywana w trakcie studiów. Mimo często słyszanych, negatywnych opinii o ich przygotowaniu do pracy, nie można jednak budować uogólnień¹². Wielu młodych ludzi problemem tym obarcza wyłącznie swoje uczelnie. Warto podkreślić, że poszerzanie swoich kwalifikacji oraz kompetencji uzależnione jest wyłącznie od in-

⁸ M. Lubińska-Bogacka, M. Lusina, *Założenia praktyk ogólnopedagogicznych*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów...*, op. cit., s. 37.

⁹ B. Łukasik, M. Adamska-Staroń, M. Piasecka, *Twórcze myślenie...*, op. cit., s. 13.

¹⁰ Ibidem, s. 14.

¹¹ R. Gramatyka, M. Korpala, M. Łopata, *Student w szkolnej rzeczywistości*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów...*, op. cit., s. 50.

¹² T. Lesiak, *Przygotowanie zawodowe nauczyciela szkoły podstawowej w okresie adaptacyjnym*, Wydawnictwo WSP w Rzeszowie, Rzeszów 1974, s. 10.

dywidualnego podejścia studenta, jego CHĘCI do podjęcia działania w czymś PONAD obowiązki uczelniane. W tym przypadku warto przytoczyć pojęcie samokształcenia, które definiuje w swojej publikacji Tadeusz Lesiak:

Samokształcenie w ogóle i samokształcenie nauczycieli w szczególności jest procesem zdobywania wiedzy. W szerszym ujęciu jest procesem, kształtowania własnej osobowości w dużej mierze samodzielnym, opartym na własnej inicjatywie i własnym zrozumieniu sensu poczynić. Jest to jednak równocześnie proces kierowany i odpowiednio zorganizowany¹³.

Obecnie bardzo pożądane przez pracodawców są różnego rodzaju kursy doszkalające, szkolenia, a przede wszystkim dużym uznaniem cieszy się wolontariat. Wymienione formy kreowania swojego doświadczenia stanowią fundament zmagania się kandydata na nauczyciela ze stawianymi mu wymaganiami. Jedną z nich jest PROJEKTOR – wolontariat studencki.

„PROJEKTOR – wolontariat studencki” to ogólnopolski program Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności realizowany przez Fundację Rozwoju Wolontariatu, której głównym celem jest promowanie wolontariatu jako skutecznej metody budowania kapitału społecznego oraz tworzenie warunków dla systematycznego rozwoju wolontariatu w Polsce. Program PROJEKTOR – wolontariat studencki ma na celu wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci i młodzieży mieszkającej przede wszystkim na wsi. W ramach programu studenci docierają do dzieci i młodzieży z małych miejscowości przekazując im wiedzę, ale także pozytywne wzorce i własnym przykładem zachęcają do dalszego rozwoju i nauki. Program PROJEKTOR w unikatowy sposób łączy dziecięcą chęć uczenia się i poznawania świata ze studenckim zaangażowaniem. Dzięki tej inicjatywie środowisko akademickie, szkolne, a także samorzady i społeczności lokalne wymieniają się wiedzą oraz doświadczeniami, czerpią inspirację i nawiązują kontakty¹⁴.

Realizacja zajęć prowadzonych przez studentów ma formę projektów edukacyjnych. Dzięki temu dzieci i młodzież przyswajają nową wiedzę poprzez doświadczenie, a także przeżywanie. Podstawę pracy stanowią samodzielnie przygotowane przez studentów scenariusze, których zakres tematyczny i sposób realizacji ustalany jest z dyrekcją szkoły, przyjmującą wolontariuszy. W ramach programu wolontariusze mają możliwość przeprowadzenia zajęcia z szeroko pojętych dziedzin, m.in. artystyczne, sportowe, lingwistyczne, nauk ścisłych, psychologiczno-pedagogicznych i inne. Mają oni możliwość określić cel oraz misję, z którą chcą dotrzeć do uczestników. Jednocześnie mogą liczyć na wsparcie merytoryczne a także finansowe Fundacji Rozwoju Wolontariatu.

¹³ Ibidem, s. 18.

¹⁴ Por. źródło: www.projektor.org.pl październik 2015 [dostęp: 05.10.2015].

Wolontariuszem PROJEKTORA zostać może każdy student, niezależnie od kierunku czy specjalizacji. Poprzez realizację projektów edukacyjnych, ma on możliwość rozwijania swoich kompetencji społecznych, które niezbędne są w codziennym życiu. Nie można jednak zaprzeczyć, że to właśnie przed studentami kierunków pedagogicznych, a w szczególności edukacji wczesnoszkolnej i przedszkolnej, najszerzej otwierają się drzwi do przyszłych potencjalnych pracodawców.

Podjętą próbę uzyskania odpowiedzi na pytania, dotyczące praktycznego przygotowania przyszłych nauczycieli edukacji elementarnej; ich obaw i świadomości posiadanych kompetencji, przeprowadzono badania wśród absolwentów i studentów tej specjalności, zdobywających wiedzę na różnych uczelniach w Polsce.

Do przeprowadzenia badań wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego z zastosowaniem ankiety i wywiadu. W badaniach wzięło udział 35 studentów będących aktywnymi wolontariuszami programu PROJEKTOR – wolontariat studencki oraz 65 studentów realizujących swoje przygotowanie zawodowe, przede wszystkim w zakresie praktyk przewidzianych w toku studiów.

Opierając się na wypowiedziach badanych wolontariuszy, zostaną ukazane walory działalności w programie PROJEKTOR – wolontariat studencki.

Realizując projekt wolontariusz PROJEKTORA ma możliwość:

- swobodnego prowadzenia warsztatów z grupą, bez hospitacji nauczyciela prowadzącego klasę; student sprawdza samego siebie, swoje kompetencje i zdolności, takie jak: utrzymanie dyscypliny, organizacja czasu zajęć dydaktycznych oraz cierpliwość;
- dostrzeżenia swoich mocnych jak i słabych stron, by w pełni wysnuć wnioski, rzutujące na przyszłość (ważne jest, aby każde spotkanie z dziećmi zakończone było ewaluacją; opinia zwrotna od uczniów to najcenniejsza i podstawowa informacja o efektach postawionych sobie celów);
- zdobycia doświadczenia i obycia się z funkcjonowaniem różnych placówek oświatowych, zarówno w małych, jak i większych miejscowościach (każda szkoła funkcjonuje inaczej, każde dziecko jest inne, co sprawia, że każda sytuacja jest nieprzewidywalna);
- zdobycia umiejętności w pełnieniu roli lidera a także współpracy z osobami wykazującymi podobne cechy (współpraca w grupie osób posiadających cechy liderów nie jest łatwą umiejętnością; sukcesem jest nie tylko wyłącznie pozytywne porozumiewanie się, ale aktywna współpraca, która prowadzi do wielu korzystnych rezultatów, takich jak umiejętność wyrażenia konstruktywnej krytyki czy też jej zaakceptowania i wysunięcia wniosków);
- stawania przed sytuacjami problemowymi (ich rozwiązywanie daje możliwość empirycznie wzbogacać swoją wiedzę);
- sprawdzenia siebie i rozwijania, szeroko rozumianej, twórczości (osoba ta może wykorzystać wszelkie doświadczenie potrzebne w dążeniu do uzyska-

- nia założonych przez siebie i przez innych celów oraz oczekiwań pracy nauczyciela);
- nabycia zdolności wytwarzania pomysłów niekonwencjonalnych i niepowtarzalnych, rozwijania twórczej wyobraźni (umiejętność ta jest ogromnie przydatna w procesie rozwiązywania problemów czyhających na młodego człowieka na początku kariery zawodowej);
 - wykorzystywania zabawy i pracy w swobodnej atmosferze w celu zmotywowania dzieci do zaangażowania i nauki (co jest fundamentem w procesie nauczania–uczenia się);
 - wpływu na stymulację rozwoju emocjonalno-społecznego uczniów (którzy w dzisiejszej, przesiąkniętej elektroniką i Internetem rzeczywistości pozbawione są często naturalnych kontaktów i relacji z rówieśnikami);
 - zdobycia znajomości i zaprezentowania swojej osoby wśród potencjalnych pracodawców;

Porównując wypowiedzi aktywnych wolontariuszy programu PROJEKTOR – wolontariat studencki z pozostałymi studentami można sformułować następujące wnioski:

Predyspozycje zawodowe, społeczne i osobowościowe mogą być zdobywane przez studentów nie tylko w ramach kształcenia instytucjonalnego, ale przede wszystkim w trakcie działań podejmowanych z własnej inicjatywy zaangażowania społecznego. Inicjatywy te przejawiają się w uczestnictwie w dodatkowych formach odbywania praktyk, pracy w wolontariacie i pełnego zaangażowania w praktyki pedagogiczne. Nie oznacza to, że są oni pozbawieni możliwości zdobycia wyżej wymienionych kompetencji, umiejętności i doświadczenia. Niepodważalne jest jednak to, że proces, który rozpoczyna się dla grupy wolontariuszy, już w czasie studiów, dla studentów biernych lub realizujących inne działania społeczne, prawdopodobnie rozpocznie się dopiero na starcie kariery zawodowej.

Uczelnia wyższa mimo przygotowania merytorycznego, niestety nie jest w stanie sprostać wymaganiom studentów odnośnie do większej liczby praktyk.

Zdobywane doświadczenie i praktyka stymulują proces uspołeczniania studentów i ich identyfikacji z zawodem, który niedługo przyjdzie im wykonywać. Pomaga im kształtować postawy i umiejętności wychowawcze, uczy kontaktów interpersonalnych w relacjach z wychowankami, jak i kadrą pedagogiczną, a także umożliwia diagnozowanie sytuacji dydaktyczno-wychowawczej w środowisku szkolnym.

Z wypowiedzi respondentów wynika, iż osoby działające w wolontariacie PROJEKTOR czują mniej obaw niż ich koledzy, którzy swoje doświadczenie poszerzają w innych formach aktywności społecznej.

Kolejnym wnioskiem wynikającym z przeprowadzonych badań, który zasługuje na poświęcenie większej uwagi, jest szansa nabycia umiejętności pobudzenia u dzieci aktywności, która rozumiana jest jako:

[...] ogół czynności podejmowanych przez człowieka, a także właściwość indywidualną jednostki wyróżniającą ją wśród innych ze względu na większą niż u innych częstotliwość i intensywność podejmowanych działań. Wszystkie podejmowane działania są czynnościami, ale nie wszystkie czynności można nazwać działaniami. Działanie to ten rodzaj aktywności, który polega na celowym przekształceniu zewnętrznego i wewnętrznego środowiska człowieka. Czynności stanowią więc składnik działania, szczególnie wtedy, gdy przekształcenie jakiegoś stanu rzeczy wymaga wykonania szeregu czynności¹⁵.

Aktywność ta jest jedną z podstawowych potrzeb uczniów w młodszym wieku szkolnym. Jak zauważa Anna Struzik, aktywność ściśle związana jest z aktywizacją, czyli:

[...] zespołem świadomych oddziaływań nauczyciela, które wspierane odpowiednimi właściwościami psychofizycznymi dzieci oraz sprzyjającymi warunkami obiektywnymi, pozwalają wyzwolić lub zintensyfikować aktywność uczniów¹⁶.

Z punktu widzenia studenta – aktywnego wolontariusza programu PROJEKTOR – wolontariat studencki, a także na podstawie przeprowadzonych badań, autorka tekstu chce zachęcić tych, którzy w niedalekiej przyszłości chcą spełniać się w zawodzie nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej, do podjęcia działań. Działania, które pomogą realizować siebie, a jednocześnie przyczynią się do łamania stereotypów i poprawy współczesnego stanu rzeczy. Należy pamiętać, że nauczyciel edukacji elementarnej prowadzi za rękę i daje możliwość odkrywania potencjału młodych ludzi. Właśnie w tym czasie przed dziećmi otwiera się świat wiedzy, nauki i chęć poznawania go. Okres studiów to idealny moment na sprawdzenie siebie, uświadomienie sobie swoich kompetencji, umiejętności a także, a może przede wszystkim tego, co jeszcze powinniśmy się nauczyć i nad czym popracować. Działalność w PROJEKTORZE może pomóc w odkryciu talentu pedagogicznego, o którym Leśniak pisał:

[...] talent pedagogiczny przejawia się głównie w metodzie nauczania i wychowania, od której w znacznej mierze zależą wyniki pracy nauczyciela. Zdolny nauczyciel nie naśladuje gotowych wzorów, lecz stopniowo wypracowuje sobie sam odpowiednie metody¹⁷.

¹⁵ M. Przetacznik, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, PWN, Warszawa 1980, s. 326.

¹⁶ A. Struzik, *Z badań nad sposobami wyzwalania aktywności uczniów klas I–III szkoły podstawowej – kilka refleksji*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów...*, op. cit., s. 58.

¹⁷ T. Lesiak, *Przygotowanie zawodowe...*, op. cit., s. 34.

Bibliografia

- Gramatyka R., Korpala M., Łopata M., *Student w szkolnej rzeczywistości*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów do zawodu nauczyciela w zmieniającej się rzeczywistości*, K. Kraszewski (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008.
- Grzywniak C., *Przygotowanie nauczycieli do pracy z dziećmi z dysfunkcjami rozwojowymi oraz nadpobudliwością psychoruchową*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów do zawodu nauczyciela w zmieniającej się rzeczywistości*, K. Kraszewski (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008.
- Kowal S., *O wychowaniu w szkole albo przeciwdziałanie chaosowi*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów do zawodu nauczyciela w zmieniającej się rzeczywistości*, K. Kraszewski (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008.
- Lesiak T., *Przygotowanie zawodowe nauczyciela szkoły podstawowej w okresie adaptacyjnym*, Wydawnictwo WSP w Rzeszowie, Rzeszów 1974.
- Lubińska-Bogacka M., Lusina M., *Założenia praktyk ogólnopedagogicznych*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów do zawodu nauczyciela w zmieniającej się rzeczywistości*, K. Kraszewski (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008.
- Łukasik B., Adamska-Staroń M., Piasecka M., *Twórcze myślenie. Kreatywny student i nauczyciel*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2009.
- Łukaszewicz R., *Edukacja z wyobraźnią jako kreatywne przekraczanie: od końca wizji do wizji końca*, „Forum Oświatowe”, Warszawa 2000.
- Przetacznik M., Włodarski Z., *Psychologia wychowawcza*, PWN, Warszawa 1980.
- Struzik A., *Z badań nad sposobami wyzwalania aktywności uczniów klas I–III szkoły podstawowej – kilka refleksji*, [w:] *Praktyczne przygotowanie studentów do zawodu nauczyciela w zmieniającej się rzeczywistości*, K. Kraszewski (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008.
- Taraszkiewicz M., *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Wydawnictwo ARKA, Poznań 2002.
- www.projektor.org.pl październik 2015 [dostęp: 05.10.2015].